

Je ziet het al aan de sacoche

Veertig jaar Vrouwendagen:
over representatie gesproken

Op 11 november 1972 organiseerden een aantal Nederlands- en Franstalige vrouwen in Brussel de allereerste Vrouwendag. Veertig jaar later zijn de Vrouwendagen nog altijd een belangrijk punt van continuïteit en evolutie in het Vlaamse landschap van vrouwenbewegingen. De enorme rijkdom aan bronnen over het onderwerp werd echter nooit eerder aan diepgaand onderzoek onderworpen. Nochtans bestaan over de Vrouwendagen heel wat clichés en doen veronderstellingen de ronde die nood hebben aan historische contextualisering. De representatie van de Vrouwendagen en van de aanwezige vrouwenbewegingsorganisaties is al sinds het ontstaan van de manifestatie voorwerp van strijd en onderhandeling. Waar het aankomt op het uitdragen van vernieuwende vrouwenbeelden, is representatie immers cruciaal. In deze bijdrage peilen we naar de verschillende manieren waarop de Vrouwendagen gerepresenteerd worden in de academische en niet-academische literatuur en naar het belang dat de organisatrices van de Vrouwendagen aan representatie hechtten. We nemen hierbij zowel het beeldmateriaal dat in het teken van de Vrouwendagen geproduceerd werd onder de loep, als de verhouding tot de pers.

De Vrouwendag?

In 1972 werd op initiatief van onder meer Rita Mulier, Ireen Daenen en Renée Van Mechelen het Vrouwen Overleg Komitee (VOK) opgericht. Het VOK was pluralistisch en kende slechts een beperkt uitgewerkte ideologische oriëntering. De leidmotieven waren feminisme en progressiviteit. Lily Boeykens, lid van de Nationale Vrouwen-

◀ Detail uit de affiche van de Vrouwendag in 1987. Ontwerp: Nicole Van Goethem (Amsab-ISG, Gent)

raad, was gedurende het eerste jaar van het bestaan verantwoordelijk voor het secretariaat van het VOK.² Het was ook Boeykens die in het teken van de internationale solidariteit op 13 en 14 mei 1972 een uitstap naar de Parijse *Journées de dénonciation des crimes contre les femmes* op touw zette.³ Die deden de Belgische delegatie besluiten om zelf een soortgelijke dag te organiseren in Brussel.⁴ Na de eerste Vrouwendag op 11 november 1972 werd het evenement geregionaliseerd. De Vlaamse Vrouwendagen trokken jaarlijks van stad naar stad om zo het lokale feministisch bewustzijn aan te zwengelen. De organisatie evolueerde in de loop van de jaren steeds meer naar een samenwerking tussen het VOK en een plaatselijke werkgroep.⁵

Vanaf het ontstaan kende de Vrouwendag twee luiken: één waarin politieke, economische en sociale eisen centraal stonden en een tweede cultureel-entertainment luik. De thematische informatiestanden werden na verloop van tijd vervangen door stands van de verschillende vrouwenbewegingsorganisaties.⁶ Zo bood de Vrouwendag in naam van het pluralisme ruimte aan tal van stemmen uit verschillende feministische stromingen. In de tweede helft van de jaren 1970 werden de individuele Vrouwendagen ook verder toegespitst op specifieke thema's. Daardoor werd het mogelijk om meer gerichte politieke eisen te lanceren. De politieke eisenpakketten van het VOK ontwikkelden zich zo tot een centraal onderdeel van de Vrouwendagen.⁷ Een evolutie die vaak over het hoofd wordt gezien, is de toevoeging van een derde luik op het einde van de jaren 1980: de zogenaamde werkwinkels. Dat gebeurde onder invloed van het groeiend aantal vormingsinstellingen én dankzij VOK-leden die zelf een vormingsachtergrond hadden. De nadruk kwam zo vaker te liggen op zelfontplooiing en op praktische, meer individuele raadgevingen. Oorspronkelijk waren de werkwinkels bedoeld als bolwerk van de basisvrouwen, maar vanaf de jaren 2000 werd de invloed van de professionalisering van de vormingswereld sterk voelbaar. Basisvrouwen bleven nog steeds aanwezig, maar moesten meer plaats ruimen voor academica's en 'professionele' vrouwen.⁸ De evoluerende luiken komen overeen met de verschillende functies die de Vrouwendagen in de loop van de jaren trachtten te vervullen. Zowel intern (inhoudelijk en strategisch overleg, netwerken, continuïteit en collectieve identificatie) als extern (een breder publiek aanspreken, politieke eisen overbrengen, vitaliteit van de vrouwenbewegingen tonen en 'vrouwelijk' kunnen in de verf zetten) telde de Vrouwendagen heel wat functies.⁹

Veertig jaar later zijn de Vrouwendagen nog steeds een belangrijk punt van continuïteit en evolutie in het Vlaamse vrouwenbewegingslandschap. De enorme rijkdom aan bronnenmateriaal in het Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis (AVG) en RoSa (Bibliotheek, Documentatiecentrum en Archief voor Gelijke Kansen, Feminisme en Vrouwenstudies) werd echter nooit eerder aan een uitgebreid onderzoek onderworpen. Een analyse van die archieven kan ons een genuanceerd en gehistoriseerd beeld geven, niet alleen over de verschillende Vrouwendagen, maar ook over de bredere vrouwenbewegingen in Vlaanderen.

Enkele problematische veronderstellingen

Over de geschiedenis van de vrouwenbewegingen in Vlaanderen werden al heel wat clichés in de mond genomen. Diepgaand historisch onderzoek kwam minder vaak tot ontplooiing. De academische institutionalisering van de vrouwenstudies in het algemeen en de vrouwengeschiedenis in het bijzonder bleven in België lange tijd achterop hinken.¹⁰ Toch blijkt er interesse voor het onderwerp, getuige het aanzienlijk aantal scripties en doctoraatsonderzoeken.¹¹ Er werden ook heel wat niet-academische publicaties uitgegeven. Vaak waren dat persoonlijke herinneringen van vrouwen die zelf actief deelnamen aan de feministische contestaties van de jaren 1970.¹² Dergelijke monografieën zijn eerder beschrijvend en het is belangrijk die te benaderen als een product van belanghebbende betrokkenen. Hun representatie van de Vrouwendagen staat dan ook vaak in het teken van de sociale bewegingen waar de auteur bij betrokken was of is. Typische kenmerken zijn vooreerst een overrepresentatie van de zogenaamde tweede feministische golf – een contestatieperiode die men voornamelijk in de jaren 1970 plaatst. Daarbij gaat de aandacht grotendeels uit naar momenten van opvallende publieke actie. Ten tweede wordt in die publicaties de kloof verscherpt tussen enerzijds de traditionele vrouwenorganisaties, zoals de Kristelijke Arbeiders Vrouwenbeweging (KAV) en de Socialistische Vooruitziende Vrouwen (SVV) en anderzijds de autonome vrouwengroepen die in de jaren 1970 het levenslicht zagen.¹³ Die laatste, waaronder Dolle Mina en de Pluralistische Actiegroep voor Gelijke Rechten van Man en Vrouw (PAG), worden vaak afgeschilderd als de onbetwistbare motor van de feministische contestaties. Om schoon schip te maken met die beladen terminologie kies ik ervoor om, naar Nederlands voorbeeld, consistent de term 'vrouwenbewegingsorganisaties' (vbo's) te hanteren.¹⁴ Een derde aandachtspunt zijn de narratieve elementen waarmee individuen het eigen geheugen proberen te ordenen, elementen die ze gebruiken in het teken van (zelf)representatie. In het geval van de Vrouwendagen gaat het onder meer om het inschakelen van het ludieke aspect. Gedurende de late jaren 1980 en de vroege jaren 1990 merkten heel wat organisatrices dat het enthousiasme voor de Vrouwendagen afnam. Om die evolutie te counteren besloten ze inspiratie te halen bij de ludieke beginjaren van de Vrouwendag. Die ludieke uitstraling had echter meer te maken met de publieke perceptie van de feministische contestatie van de jaren 1970 als speels en schijnbaar brutaal – denk daarbij onder meer aan de wijdverspreide associatie met bh-verbrandingen¹⁵ – dan met de realiteit van de Vrouwendagen in de beginjaren.

Representatie is steeds een belangrijk aandachtspunt geweest voor het VOK. De Vrouwendag is immers onderdeel van een proces waarin onderhandeld wordt over hoe de vrouwenbeweging wordt voorgesteld. Dat zowel naar een ruim publiek, via de media, als intern, binnen de vrouwenbeweging zelf. Het is interessant om te bekijken hoe die representatie gepaard gaat met de houding tegenover vrouwen die van de norm afwijken.¹⁶ Daarvan zijn de strubbelingen met de lesbische vrouwenorganisaties een bekend voorbeeld.

Ook in de academische literatuur doen veronderstellingen de ronde die nood hebben aan historische contextualisering. Zo wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen sociale bewegingen die instrumenteel en universalistisch van aard zijn, en bewegingen die zich eerder richten op subculturele, identiteitsvormende en particularistische aspecten. Dé vrouwenbeweging wordt dan steeds in die laatste categorie geplaatst.¹⁷ In diezelfde trant vinden we ideeën terug omtrent de thema's die de Vrouwendagen aankaartten. Inhoudelijk zouden die geëvolueerd zijn van eenduidig en concreet op te lossen met specifieke wetgeving, naar vaag en eerder gericht op brede cultuur- en mentaliteitsveranderingen.¹⁸

Een steekproef van de Vrouwendagen: aandacht voor representatie

De Vrouwendagen moeten dus steeds binnen hun historische context geplaatst worden. Ze kenden in de loop der jaren naast tal van continuïteiten ook vele veranderingen en breukmomenten. De Vrouwendag is geen uniform gebeuren, maar wordt gecreëerd uit de pluralistische aanwezigheid van velerlei vrouwen en vbo's. Een goede insteek om inzicht te krijgen in een deel van die evoluties, is de aandacht voor representatie.¹⁹ De manier waarop vrouwen gerepresenteerd worden, komt natuurlijk tot uiting op de Vrouwendag zelf in de verschillende stands, documentaires, debatten en toneelstukken. Die representaties in de openbaarheid brengen, gebeurde via twee kanalen: met folders, affiches en brochures ter promotie van de Vrouwendag, en via de geschreven pers.²⁰ Die representatiestrategieën kunnen bovendien niet losgekoppeld worden van verschillende andere ontwikkelingen zoals de diversificatie van de vbo's, de evoluerende theoretische onderbouwing van de Vrouwendagen en de stijgende gevoeligheid ten opzichte van meervoudige vrouwelijke identiteiten.

Een vriendelijke verbeelding van de strijd: Vrouwendagposters 1972-2002

Om de breukmomenten duidelijk zichtbaar te maken, analyseerde ik de posters van zeven Vrouwendagen aan de hand van een vijfjaarlijkse steekproef.

In het beginjaar 1972 zorgde het promotiemateriaal voor interne problemen. Waar de Waalse vbo's het internationale teken van de vrouwenbevrijdingsbeweging prefereerden (een vuist met een venusteken), vreesde de Vlaamse delegatie dat een dergelijk strijdsymbool meer gematigde bezoekers zou weghouden. Omdat de Vrouwendag een dag voor alle vrouwen moest zijn, inclusief arbeidsters en huisvrouwen, moest het promotiemateriaal er wat 'vriendelijker' uitzien.²¹ Lily Boeykens gaf zelfs expliciet toe dat het de bekommernis omtrent representatie was die die beslissing stuurde. Men wilde niet als lesbiennes of mannenhaatsters bestempeld worden.²² Ook de vrouw op de affiche viel niet bij iedereen in de smaak. Sommigen zagen liever een dame die losbrak uit haar boeien dan een passief gekluisterde vrouw.²³ De poster straalt helemaal niets ludieks uit, ondanks de cartooneske tekenstijl: een onthoofde vrouw die aan een ketting ligt en geen poging onderneemt om los te

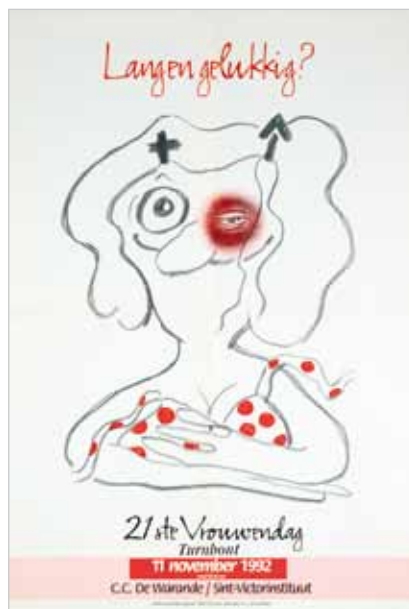

Affiches van de Vrouwendagen van 1972, 1977 (ontwerp: Nicole Van Goethem) en 1982. (Amsab-ISG, Gent)

breken. Daarnaast werd ook het biologische vrouwenteken gebruikt. Dat symbool werd een constante op de Vrouwendagposters en reproduceert de monolithische aard van de vrouwelijke identiteit en haar biologische constitutie.

De afbeelding die gekozen werd voor de poster van de Vrouwendag van 1977, wekt de indruk in dezelfde sfeer te verkeren als de poster van vijf jaar eerder. Hoewel tekenares Nicole Van Goethem de afbeelding had ontworpen, werd dezelfde beeldtaal gehanteerd: ketens en boeien, een gevangen vrouwelijk figuurtje en biologische seksetekens. De afgebeelde vrouw werd niet langer gekluisterd door haar eigen biologische vrouw-zijn, maar door een 'mannenkooi'. Dat roept echter een gevoel van tegenspraak op met de boodschap die de Vrouwendag van 1977 uitdroeg: samenwerking met mannen tegen de onderdrukkende kapitalistische structuren. De poster bevat geen duidelijk streven naar een vernieuwend vrouw(en) beeld en was misschien een poging om een breed publiek aan te spreken. Zeker in het landelijke Ieper vond men dat er voorzichtig te werk gegaan moest worden om een strijdvaardige boodschap mee te geven, zonder potentiële bezoekers af te schrikken. Het afgebeelde figuurtje werd dus met traditioneel vrouwelijke attributen aangekleed, zoals gehakte schoenen en juwelen. Bij de bespreking van het ontwerp van de affiche werd zelfs expliciet gevraagd om meer elementen toe te voegen die tot het conventionele vrouwbeeld behoorden.²⁴

In 1982 was de gekozen afbeelding een volledige stijlbreuk met de eerdere affiches. Het ontwerp werd voorgesteld door een plaatselijke werkgroep.²⁵ Dat die greep kreeg op zo een belangrijk symbool, is tekenend voor de grotere invloed van de lokale medewerksters op het beslissingsproces. De Vrouwendagposter kreeg een strijdvaardiger aanzicht. De gebalde vuist, het internationale weerstandsteken

Affiches van de Vrouwendagen van 1987 en 1992 (beide ontwerp van Nicole Van Goethem). (Amsab-ISG, Gent)

dat men elf jaar eerder nog niet durfde te gebruiken, stond centraal op de poster. De evaluatie van deze Vrouwendag maakte echter duidelijk dat niet iedereen even opgezet was met het ontwerp.²⁶

Van Goethem ontwierp ook de poster van de zestiende Vrouwendag in 1987. De feestelijke aspecten van deze editie werden ook op het promotiemateriaal sterk benadrukt. Het karakteristieke vrouwenfiguurtje keert terug, maar dan wel levendiger en vrolijker. Zonder ketens of kooien, maar met het biologische vrouwenteken als hoelahoep. Haar vrouwelijke identiteit houdt haar blijkbaar niet langer gevangen. Ze voelt er zich goed in en lijkt dat te willen vieren. De eerdere opmerkingen omtrent traditioneel vrouwelijke elementen blijven hier wel van toepassing, in dit geval zijn het onder meer lippenstift, een volle boezem en hoge hakken. Dat geldt evenzeer voor het vrouwensymbool dat de tegenstelling tussen wat mannelijk en vrouwelijk is, sterk benadrukt. De mannelijke tegenhanger ervan keert immers terug in het programmaboekje.²⁷ Dat er steeds een enkele vrouw ten tonele wordt gevoerd, sluit bovendien aan bij de idee dat er maar één duidelijke vrouwelijke identiteit is en het dus niet noodzakelijk is om eventuele pluraliteit te representeren.

De afbeelding uit 1992 is andermaal van de hand van Nicole Van Goethem en past perfect binnen de conventies van haar eerdere ontwerpen. De evolutie van de affiches is bijgevolg op het eerste gezicht gering, al is dat wel een vertekend beeld: de afbeelding van 1992 heeft een provocatievere uitstraling dan de eerdere affiches.²⁸ Het ontwerp moest – zeker in combinatie met de catchy slogan *Lang*

Affiches van de Vrouwendagen van 1997 en 2002. (Amsab-ISG, Gent)

en gelukkig? – een schokeffect teweegbrengen, gemodelleerd naar de provocatieve en ludieke acties van de vrouwenbeweging in de jaren 1970. Dat was mogelijk een poging om de vitaliteit en de onontbeerlijkheid van de Vrouwendagen aan te tonen. Het is opvallend dat de biologische geslachtstekens voor het eerst op gelijke hoogte staan, zonder het vrouwelijke teken centraal te stellen of het mannelijke teken in de rol van onderdrukker te casten. Dat kwam overeen met de tendens om op de Vrouwendagen mannen actiever de hand te reiken. Uit de evaluatie bleek echter dat de affiche opnieuw niet erg in de smaak viel.²⁹

In 1997 waren de folders, brochures en affiches die het VOK verspreidde voor het eerst volledig in kleur en met een professionele lay-out. Het aantal posters (3000) en programmabrochures (2000) bleef min of meer gelijk, maar er werden maar liefst 50.000 folders gedrukt.³⁰ De geselecteerde afbeelding was niet meer van Van Goethem en toonde een heel ander soort vrouwbeeld. Minder traditionele tekens van vrouwelijkheid, geen biologische symbolen meer en ook een minder gepersonaliseerde vrouwenfiguur (zonder duidelijke gelaatstreken). Een visuele vertaling van een pluralistisch vrouwenbeeld ontbrak echter nog steeds. Daar waar eerdere posters veeleer symbolisch waren, speelde deze afbeelding op herkenbaarheid, het begin van een trend die in het volgende decennium doorbrak. De afbeelding moest een gevoel van identificatie teweegbrengen. Een jachtige vrouw, steeds in de weer, loopt van hot naar her om voldoende geld bijeen te krijgen en al haar taken te combineren. De affiche toont eveneens geldstukken waarop een vrouw afgebeeld

staat. Een ludieke omkering van de realiteit. Dat dat ludieke aspect heel belangrijk was op de Vrouwendag van 1997, bleek al uit de vormgeving van de Vrouwendag zelf, net als uit het promotiemateriaal. De dag getuigde bovendien van verschillende symbolische acties die teruggrepen naar het repertoire van de 'ludieke' eerste vrouwendagen, zoals een spaarvarken openbreken en kwistig nepgeld rondstrooien.

De Vrouwendagposter van 2002 droeg een minder coherente boodschap uit dan de jaren ervoor. De combinatie van een biologisch vrouwenteken, een gebroken wereldbol met een pleister en het dak van een huis, geven een vrij letterlijke interpretatie aan de thematiek van deze Vrouwendag. Ze zijn een verwijzing naar het dubbele perspectief van het thema 'geweld en vrouwen' met zowel aandacht voor oorlogs- als voor huiselijk geweld, dat laatste vanuit een nationale context.

Een vriendelijke verbeelding van de strijd: conclusies

Het geanalyseerde beeldmateriaal biedt een interessante blik op hoe de organisatrices van de Vrouwendagen zichzelf, de bredere vrouwenbeweging en gender tout court naar buiten toe wilden presenteren. De afbeeldingen in onze steekproef uit de vroegere jaren van de Vrouwendagen werden sterk bepaald door de stijl van tekenares Nicole Van Gothem. Het waren meestal symbolisch beladen affiches die de biologische aard van het vrouw-zijn benadrukten. Een andere rode draad was een vrij traditioneel vrouwbeeld dat mogelijk paste in de strategie om gemodereerde vrouwen niet af te schrikken met al te strijdvaardig of radicaal beeldmateriaal. Gender was echter in die mate een verstarde vorm van representatie geworden, dat traditioneel gegenderde elementen wellicht ook onbewust in de afbeeldingen slopen.³¹

Een echte evolutie is pas waarneembaar vanaf de tweede helft van de jaren 1990. De affiches werden vanaf toen duidelijker toegespitst op het thema en speelden ook steeds meer op herkenning. Het centrale personage was meer dan eens een vrouw die druk in de weer was en het onmogelijke moest klaarspelen om al haar activiteiten en taken te combineren. Ondanks het voornemen om alle vrouwen aan te spreken, bleef de verbeelding van pluralistische identiteiten lange tijd beperkt. De posters werden vaak gedomineerd door de idee dat één gelijkaardig vrouwelijk figuurtje voldeed om de diversiteit onder vrouwen te verbeelden. Maar ook daarin kwam vanaf de tweede helft van de jaren 1990 geleidelijk verandering. De stijgende aandacht voor intersectionaliteit was daar niet vreemd aan. Tekenende voorbeelden van de nieuwe huisstijl waren onder meer de Vrouwendagposters van 1999 en 2006.

Relatie met de pers

Logischerwijs onderhielden de organisatrices van de Vrouwendagen een eerder ambigue relatie met de pers. Die werd enerzijds als een bondgenoot gezien, anderzijds als een institutie die deel uitmaakte van het establishment en waarvoor je dus op je hoede moest zijn.³² Vanaf de eerste Vrouwendag werd het belang van

De affiche van de Vrouwendag van 1999 was een van de eerste die de diversiteit onder vrouwen verbeeldde. (Amsab-ISG, Gent)

de pers sterk geaccentueerd. Niet alleen werd er systematisch bijgehouden wat er over de Vrouwendag verscheen, er werd ook op voorhand een persstrategie uitgewerkt, waarbij werd geprobeerd het beeld van de Vrouwendag bij te sturen via persconferenties, persmappen en contacten met vrouwelijke journalisten. De grote hoeveelheid aandacht die de organisatrices van de eerste Vrouwendagen aan de pers besteedden, wordt meestal verklaard als een vorm van compensatie voor de gebrekkige financiële situatie. Daardoor was het niet mogelijk om op grote schaal kwalitatief hoogstaande posters te verspreiden en moest er op andere manieren promotie gevoerd worden.³³ Het VOK reageerde de eerste twee decennia van zijn bestaan intensief op krantenartikels die foutieve of verdraaide informatie bevatten. Daarbij stond de idee centraal dat de publieke opinie, aangewakkerd door wat er in de pers verscheen, ervan overtuigd was dat feministen geen 'gewone' vrouwen waren, maar een soort apart vormden.³⁴ Die overtuiging lag in het geval van de Vrouwendagen zeer gevoelig, zeker omdat het een expliciete doelstelling was om een zo breed mogelijk publiek te bereiken. In de jaren 1970 kregen de Vrouwendagen hoofdzakelijk het verwijt dat de organisatrices en het publiek in grote mate uit jonge vrouwen uit de gegoede middenklasse bestonden, terwijl arbeidsters en huismoeders afwezig bleven. Vanaf de jaren 1990 vierde opmerkelijk genoeg net de omgekeerde perceptie hoogtij, namelijk dat er geen jonge vrouwen meer waren die zich nog voor het feminisme, laat staan voor de Vrouwendagen interesseerden.³⁵ Ook daar ging het VOK actief tegen in, zeker wanneer dat gedachtegoed gekoppeld werd aan de idee dat het feminisme in de jaren 1990 en 2000 zijn beste tijd achter de rug had. In dezelfde trant lag ook het verwijt van een gebrek aan strijdvaardigheid

gevoelig.³⁶ Daarnaast wou het VOK ingaan tegen het imago van zeurderige feministes, door de nadruk te leggen op de broodnodige functies van de Vrouwendag en op de ludieke aspecten ervan.³⁷

Excursie: geen representatie zonder exclusie?

Dat bepaalde vrouwelijke identiteiten niet in de schijnwerpers werden gezet, kwam vooral voort uit een angst voor negatieve connotaties en misrepresentatie. Al vanaf de allereerste Vrouwendag werd de noodzaak geopperd om aandacht te schenken aan lesbische vrouwen en aan migrantenvrouwen.³⁸ Het duurde echter nog heel wat jaren vooraleer dat ook systematisch gebeurde. Zo ontstond er aan het begin van de jaren 1980 onvrede bij de lesbische organisaties. Een groep gemaskerde lesbiennes protesteerde al op de Vrouwendag van 1975 om meer zichtbaarheid en aanvaarding te krijgen binnen de vrouwenbeweging zelf. Pas in 1977 verscheen de eerste lesbische infostand op de Vrouwendag, onder het toezicht van het Gentse Sapho. De daaropvolgende jaren steeg de lesbische zichtbaarheid door de aanwezigheid van het Coördinatie Comité Lesbische Vrouwen en zijn jaarlijkse brochure met de gezamenlijke eisen van de lesbische beweging. Het einde van dat comité in 1981 betekende meteen het einde van een duidelijke lesbische aanwezigheid op de Vrouwendagen. Vanaf 1986 kozen de lesbische groepen ervoor om hun energie te richten op een eigen Lesbiennedag.³⁹ In 1982 werd er tijdens de brainstorm over de invulling van de Vrouwendag gewezen op het actuele belang van het thema naar aanleiding van de lesbische lerares Eliane Morissens. Die had een beroepsverbod gekregen nadat ze was uitgekomen voor haar seksuele geaardheid. Het algemene oordeel luidde echter dat de lesbische beweging in Vlaanderen te klein en te weinig actief was om een Vrouwendag aan te wijden.⁴⁰ Wel riep het VOK op om te participeren aan de betoging voor Morissens.⁴¹

De relaties met de lesbische beweging waren dus minder rechtlijnig dan wel eens wordt gesteld. De kwestie lag vooral gevoelig op de Vrouwendagen zelf. Vreesde men dat aanzienlijke aandacht voor de eisen van lesbische vrouwen meer publiek zou verjagen dan het kon winnen? De angst voor een negatieve vertekening van de eigen representatie bij het bredere publiek lijkt hier alleszins te prevaleren op de inclusieve aanpak van de Vrouwendagen. Zo liet voormalig VOK-voorzitster Monika Triest de volgende uitspraak optekenen: 'Er zijn nooit moeilijkheden geweest over standjes van de lesbische groepen zolang het maar niet met té grote affiches, niet té provocatief was. De vrouwendag zou dan immers geïdentificeerd worden met de lesbische zaak. Ook dingen als workshops lagen wel wat moeilijk want dat kwam dan op de brochure te staan.'⁴² Later reflecteerde het VOK als volgt over de situatie: 'Jarenlang hebben ook de lesbische actiegroepen geprotesteerd omdat zij te weinig solidariteit ondervonden van hun feministische zusters. Terwijl zij zelf op de bres stonden voor de algemene vrouwenproblemen. Te openlijke solidariteit blijkt voor de hetero's te bedreigend. Het feminisme wordt zeer gemakkelijk afgewimpeld als marginale mannenhaterij.'⁴³ Lesbische vrouwen moesten zich hard inspannen om

een evenwaardige plaats te veroveren op de Vrouwendagen. Heteroseksualiteit als een manier om vrouwen te onderdrukken, bleef een moeilijk bespreekbaar onderwerp.⁴⁴ Pas vanaf de jaren 1990 werd de lesbische beweging een vast onderdeel van het Vrouwendagestablishment.

In die periode groeide het bewustzijn ten opzichte van andere vrouwelijke identiteiten en ontstond er een actief beleid om die voor de Vrouwendag te engageren. Dat gebeurde onder meer door de media die de vrouwenbeweging doodverklaarden, een jongere generatie die wegbleef op de Vrouwendagen en de sterkere organisatie onder migrantenvrouwen. Er werd een actief beleid opgestart om ook jonge vrouwen warm te maken voor de Vrouwendagen. Dat bleek na enkele jaren succesvol en werd opgevolgd met nieuwe doelstellingen.⁴⁵ Aan het eind van de jaren 1990 en in het begin van de jaren 2000 werd er geprobeerd om migrantenvrouwen te engageren. Halverwege dat decennium verschoof de focus naar kansarme vrouwen. Aandacht voor vrouwen met een functiebeperking kwam pas betrekkelijk laat op gang en strekte meestal niet verder dan de aanwezigheid van Persephone, een organisatie voor vrouwen met een functiebeperking of chronische ziekte. De meest recente edities van de Vrouwendagen werden wel toegankelijker gemaakt door doventolken in te zetten.⁴⁶

Die evoluties moeten ook gelinkt worden aan de veranderende theoretische onderbouwing van de Vrouwendagen. Op de allereerste Vrouwendag was er nog weinig bewustzijn over de verschillende theoretische implicaties. In de loop van de jaren kwam er steeds meer aandacht voor de uitbouw van een theoretische substructuur. Dat ging gepaard met een stijgende invloed vanuit de academische wereld. Vrouwelijke academici waren tot in de late jaren 1980 opvallend afwezig in de debatten en lezingen op de Vrouwendagen. De eerste vakken rond vrouwenstudies en de oprichting van Sophia, het netwerk voor vrouwenstudies, kwamen simultaan met de toenemende participatie van wetenschappers aan de Vrouwendagen.⁴⁷ De wetenschappelijke wereld onderstreepte het belang van intersectionaliteit, maar ook de opkomende organisaties van migrantenvrouwen, arbeidsters en lesbiennes bracht het belang van meer diversiteit binnen de vrouwenbeweging aan het licht. Door dat stijgende bewustzijn werden er sneller meervoudige perspectieven en representaties gebruikt.⁴⁸ De feministische discussie verhuisde naar het snijpunt van allerlei hiërarchiserende mechanismen, zoals seksualiteit, klasse en etniciteit. Bij een dergelijke intersectionele aanpak kwamen de verschillende aspecten van vrouwelijke identiteiten centraal te staan.⁴⁹ Die aandacht zorgde voor de idee dat de emancipatie van een bepaalde groep vrouwen niet ten koste mocht gaan van de emancipatie van een andere groep vrouwen.⁵⁰ Door hun unieke positie gaven de Vrouwendagen bovendien de mogelijkheid om tal van feminismen te verwoorden. Het levensbeschouwelijke pluralisme dat het VOK zo hoog in het vaandel droeg, had steeds minder betrekking op de verschillende ideologische zuilen en steeds meer op de ontwikkelende feminismen. De sterk diversifiërende vrouwenbewegingsorganisaties brachten in de loop van de jaren heel wat verschillende feministische perspectieven mee naar de Vrouwendagen.⁵¹

Enkele problematische veronderstellingen weerlegd

Uit archiefonderzoek blijkt dat een belangrijk deel van de representaties in academische en niet-academische literatuur met betrekking tot de Vrouwendagen niet geheel met de realiteit strookt. Een van de courante voorstellingen die aan de kaak gesteld moet worden, is de conclusie dat vrouwenbewegingsorganisaties (vbo's) steeds tot de subculturele organisaties gerekend moeten worden. Een eigen identiteit vormen en culturele veranderingen bewerkstelligen, zouden tot de belangrijkste motivaties van vbo's behoren. Daartegenover staan dan de instrumentele en extern gerichte organisaties, die opgebouwd zijn rond gezamenlijke belangen. Een overzicht van de evoluties van de Vrouwendagen wijst er echter op dat we de vbo's niet zonder meer kunnen classificeren. Niet alleen helt het overwicht op verschillende momenten meer over naar een bepaalde vorm, er bestaan ook intern zeer grote divergenties tussen de organisaties.⁵² Veel classificaties houden geen rekening met de impact van vbo's die meer in het systeem geïntegreerd waren, zoals een zuilgebonden beweging als de KAV.⁵³ De toenemende aandacht voor diversiteitsfeminisme bracht bovendien ook visies op groepsvorming mee die minder gericht waren op identiteit en meer op relationaliteit.

Ook de perceptie dat de Vrouwendagen na 1985 steeds meer cultureel getinte activiteiten kenden, terwijl het aantal politieke en sociaal-economische activiteiten gestaag afnam, moet genuanceerd worden. Vergelijkend onderzoek toont aan dat het totale aantal activiteiten sterk steeg vanaf het einde van de jaren 1980 en stabiliseerde na 2000. Die stijging was in grote mate te wijten aan een toename van culturele en op entertainment gerichte activiteiten, maar ging zeker niet gepaard met een directe afname van de inhoudelijke activiteiten.⁵⁴ Na de oprichting van een staatssecretariaat voor Emancipatie in 1985 werd het bovendien een van de speerpunten van de Vrouwendagen om het beleid kritisch te ondervragen.⁵⁵

Een andere representatie die in vraag gesteld moet worden, is die van een Vrouwendag die werd bezocht en georganiseerd door een publiek van oudere blanke vrouwen uit de hogere middenklasse. De laatste vijftien jaar werd er een actief beleid ontwikkeld om respectievelijk jonge vrouwen, migrantenvrouwen en vrouwen met een kansarme achtergrond te engageren. De Vrouwendagen werden ook toegankelijk gemaakt voor andersvalide vrouwen. Een beleid dat zijn vruchten heeft afgeworpen, zo blijkt uit enquêtes voor de analyse van het Vrouwendagpubliek.⁵⁶

Ook de algemeen aanvaarde representatie van de begindagen van de feministische contestatie van de jaren 1970 als ludiek, schijnbaar brutaal en speels tastte de beeldvorming van de Vrouwendagen aan. Pas vanaf het einde van de jaren 1980, toen op de Vrouwendagen het gevoel heerste dat de publieke contestatiefase aan haar einde was gekomen en er werd geprobeerd terug te keren naar de bron, werd een ludieke aanpak echt een expliciete doelstelling.⁵⁷ Dat de eerste Vrouwendagen helemaal niet zo ludiek waren, maar een eerder serieuze ondertoon hadden, komt duidelijk naar voren uit de analyse van het beeldmateriaal. Ook de striktere scheiding tussen cultureel-entertainende en inhoudelijke aspecten, het ontbreken van een fuif en de minder speelse vormgeving wijzen in die richting. Speelse titels als

Feest!, *'t Is nog niet in de sacoche* en *Hakken los!* dateren niet uit de beginperiode, maar uit de late jaren 1980 en vroege jaren 1990.⁵⁸ De idee van ludieke begindagen is voor een aanzienlijk deel een *invented tradition*. Het is bovendien een gekende ontwikkelingsgang om de heersende moeheid voor een bepaald type van tentoonstelling, beurs of festival op te vangen met meer ludieke elementen.⁵⁹ In de eerste jaren werd wel eens beknibbeld op inhoudelijk gevoelige thema's, al te agressieve symbolen of de aanwezigheid van lesbische vrouwen om een zo breed mogelijk publiek te kunnen aanspreken. Later werd er eerder ingezet op een aantrekkelijke vormgeving, herkenbaarheid, een pluralistische representatie en een betere promotie om die doelstelling te bereiken.

Deze bijdrage is gebaseerd op mijn scriptie *'t Is nog niet in de sacoche. De vormelijke en inhoudelijke evolutie van de nationale vrouwendag, 1972-2002*, UGent, 2010.

- 1 Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis (AVG), Archief Rita Mulier, nr. 103, Persbericht *20 jaar Vrouwendag – een moment van bezinning*, p. 1.
- 2 AVG, Archief Lydia Deveen, nr. 33, Schets van de werking van het Vrouwen-Overlegkomitee, p. 1.
- 3 AVG, Archief Cecile Rapol, nr. 1/320, Brief van Lily Boeykens over deelname aan de *Journées de dénonciation des crimes contre les femmes*, p. 1.
- 4 AVG, Archief Lydia Deveen, nr. 33, Schets van de werking [...].
- 5 AVG, Archief Rita Mulier, nr. 103, Persbericht [...].
- 6 Ida DEQUEECKER, Reina ARSCHERMAN, Inge ARTEEL, *25 Vrouwendagen in woorden en beelden*, Brussel: Vrouwen Overleg Komitee (VOK), 1997, pp. 21-22.
- 7 Anaïs VAN ERTVELDE, *'t Is nog niet in de sacoche. De vormelijke en inhoudelijke evolutie van de nationale vrouwendag, 1972-2002*, UGent, masterproef, 2010, pp. 138-139.
- 8 RoSa, Archief VOK, Brochures van de vrouwendagen van 1992 en 1997.
- 9 Questionnaire Rita Mulier door Anaïs Van Ertvelde, mei 2010; Questionnaire Cecile Rapol door Anaïs Van Ertvelde, juni 2010; Questionnaire Sofie Degraeve door Anaïs Van Ertvelde, mei 2010.
- 10 Magda MICHIELESEN, *Vrouwenstudies in Vlaanderen en Nederland*. In: *Uitgelezen*, 1(1995)4, p. 1.
- 11 Zie onder meer: Elke SPELTINCX, *Het belang van het ontstaan en de impact van de Vrouwendag voor de vrouwenbeweging*, KUL, licentiaatsverhandeling, 1993; E. AEYELS, *De tweede feministische golf in de Vlaamse pers*, KUL, licentiaatsverhandeling, 1998; Katrijn DE SMIT, *Hoe dol was Dolle Mina? De geschiedenis van de Dolle Mina's in Vlaanderen*, UGent, licentiaatsverhandeling, 2003; Heleen VAN LOON, *De impact van het Vrouwen Overleg Komitee (VOK) op het Vlaamse feminisme. Een monografie van een overlegorgaan van de nieuwe vrouwenbeweging*, VUB, licentiaatsverhandeling, 2004; Loes DE PAUW, *Middenklasse dames in een mantelpakkenclub? De pluralistische Actiegroep voor de Gelijke Rechten van Man en Vrouw: een geschiedenis van PAG als beweging en speler in de 'tweede feministische golf'*, UGent, masterproef, 2009; Julie CARLIER, *Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914*, UGent, doctoraal proefschrift, 2010.
- 12 Zie onder meer: Renée VAN MECHELEN, *Uit eigen beweging. Balans van de vrouwenbeweging in Vlaanderen, 1970-1978*, Leuven: Kritak, 1979; Marie DENIS & Suzanne VAN ROKEGHEM, *Le féminisme est dans la rue. Belgique 1970-1975*, Brussel: Politique et

- Histoire, 1992; Renée VAN MECHELEN, *De meerderheid. Een minderheid. De vrouwenbeweging in Vlaanderen feiten, herinneringen en bedenkingen omtrent de tweede golf*, Leuven: Van Halewyck, 1996; Rita MULIER, *Dwars en loyaal. Een getuigenis over veertig jaar engagement*, Leuven: Van Halewyck, 1999.
- 13 Leen VAN MOLLE, De nieuwe vrouwenbeweging in Vlaanderen, een andere lezing. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 34(2004)3, pp. 371-372.
- 14 Vincent POST, Jantine OLDERSMA, Joyce OUTSHOORN, Overwinteren of geruisloze mobilisatie? De ontwikkelingen in de vrouwenbeweging in Nederland sinds de jaren negentig. In: *Tijdschrift voor Genderstudies*, 9(2006)2, p. 13.
- 15 Susan Alice WATKINS, Marta RODRIGUEZ, Marisa RUEDA, *Feminism for beginners*, Cambridge: Icon Books, 1992, p. 115.
- 16 Maria GREVER & Berteke WAALDIJK, *Feministische openbaarheid. De nationale tentoonstelling van vrouwenarbeid in 1898*, Amsterdam: Stichting Beheer IISG, 1998, pp. 13-14.
- 17 Marc HOOGHE, De organisatiestructuur van de Vlaamse vrouwenbeweging. In: *Sociologische Gids*, 41(1994)2, pp. 151-156.
- 18 Marc HOOGHE, De Vrouwenbeweging. De lange mars door de instellingen. In: Staf HELLEMANS (red.), *Van Mei '68 tot Hand in Hand. Nieuwe sociale bewegingen in België 1965-1995*, Leuven/Apeldoorn: Garant, 1995, pp. 100-101.
- 19 Representatie betekent letterlijk 'het in de plaats treden' en houdt een uitbeelding in taal of beeld in dat in de plaats treedt van de materiële werkelijkheid waaraan het refereert. Een van de fundamentele elementen die onze vormen van representatie doordringt, is gender. Een steeds terugkerende set van conventies en motieven wordt daarbij als vanzelfsprekend beschouwd. De eindeloze herhaling van bepaalde representaties kan identiteiten creëren voor de consumenten van cultuurteksten. Een dergelijke cultuurtekst kan echter ook herschreven worden, wat aanleiding geeft tot een voortdurende symbolische strijd. Zie: Maaïke MEIJER, *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 1996, p. 76.
- 20 Liesbet VAN ZONEN, *Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn? De vrouwenbeweging en de media*, Amsterdam: SUA, 1991, pp. 16-17.
- 21 RoSa, Archief Lily Boeykens, nr. 325, Briefje van Netty Sanders, p. 1.
- 22 RoSa, Archief Lily Boeykens, nr. 326, Nota's in verband met een interview, pp. 1-2.
- 23 AVG, Archief Johanna Guiliams, nr. 14, Notulen van de vergadering van 2 oktober 1972, p. 1.
- 24 AVG, Archief Lydia Deveen, nr. 13, Notulen van de vergadering van 26 september 1977, p. 1.
- 25 Questionnaire Cecile Rapol door Anaïs Van Ertvelde, juni 2010.
- 26 AVG, Archief VOK, nr. 21, Ongedateerde evaluatieformulieren.
- 27 AVG, Archief Liliane Versluys, nr. 8, Programma van de 16e Vrouwendag.
- 28 RoSa, Persmap Vrouwendag 1992, p. 3.
- 29 RoSa, *VOK Nieuws*, 12/1992, p. 6.
- 30 VOK Secretariaat, Archief VOK, nr. 97, Notulen van de vergadering van 4 juni 1997, p. 1.
- 31 Maaïke MEIJER, *In tekst gevat [...]*, p. 45.
- 32 Susan Leigh FOSTER, Choreographies of Protest. In: *Theatre Journal*, 55(2003)3, p. 409.
- 33 Questionnaire Rita Mulier door Anaïs Van Ertvelde, mei 2010.
- 34 Liesbet VAN ZONEN, *Moeten strijdende vrouwen [...]*, p. 151.
- 35 AVG, Archief Cecile Rapol, nr. 4, Evaluatie van de plaats van het VOK door Leen D'hondt, p. 1.
- 36 Zie bijvoorbeeld: Gemoedelijkheid aan de macht op de vrouwendag. In: *De Morgen*, 12/11/1982; Elfde vrouwendag te Oostende. Vrouwen stellen eigen onmacht vast. In: *Het Laatste Nieuws*, 12/11/1982; Nee, we zijn niet dood, we vieren zelfs feest. In: *Het Volk*, 26/10/1987.
- 37 Zie bijvoorbeeld: Vrouwenbeweging: nu eens niet drammen, wel feesten. In: *De Standaard*, 21/11/1987; Zestiende vrouwendag. Geen gesakker, wel feest. In: *Het Volk*, 12/11/1987.
- 38 RoSa, Archief Lily Boeykens, nr. 323, Notulen van de vergadering van 9 september 1972, p. 3.
- 39 Je ziet het niet aan de sacoche. In: *Zizo*, (1996)19, p. 30.
- 40 AVG, Archief Cecile Rapol, nr. 1, Bijlage bij de notulen van de vergadering van 3 maart 1982, p. 1.
- 41 AVG, Archief Cecile Rapol, nr. 1, VOK verslag vergadering 1982, p. 1.
- 42 Je ziet het niet aan de sacoche [...].
- 43 RoSa, VOK Documentatiemappen, Colloquium *Terugblik zonder nostalgie*, p. 6.
- 44 Denise DE WEERDT (red.), *Begeerte heeft ons aangeraakt. Socialisten, sekse en seksualiteit*, Gent: AMSAB/Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1999, p. 269.
- 45 AVG, Archief Cecile Rapol, nr. 3, Notulen van de vergadering in verband met de evaluatie van de vrouwendag in Brugge, p. 1.
- 46 Questionnaire Sofie Degraeve door Anaïs Van Ertvelde, mei 2010.
- 47 RoSa, *VOK Nieuws 1997*, pp. 1-33.
- 48 Barbara Leslie EPSTEIN, The Successes and Failures of Feminism. In: *Journal of Women's History*, 14(2002)2, p. 119.
- 49 Gloria WEKKER & Helma LUTZ, Een hoogvlakte met koude winden. De geschiedenis van het gender- en etniciteitsdenken in Nederland. In: *Caleidoscopische visies. De zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwenbeweging in Nederland*, Amsterdam: KIT Publishers, 2001, p. 26.
- 50 VOK Secretariaat, Archief VOK, nr. 02, Brainstorming vrouwendag, pp. 2-16.
- 51 Een bevattelijk overzicht van feministische stromingen is meestal op twee verschillende onderverdelingen gebaseerd. Een eerste onderscheid focust op de levensbeschouwelijke versnippering in de 20e eeuw. Zo onderkent men ten eerste het liberaal feminisme, dat voornamelijk ijvert voor de verbetering van de positie van vrouwen aan de hand van wettelijke veranderingen, ten tweede het radicaal feminisme, dat de nadruk legt op lichaam en reproductie als basis voor vrouwenonderdrukking, en ten derde het marxistisch of socialistisch feminisme, dat de oorzaak van ongelijkheid tussen mannen en vrouwen grotendeels bij de economische structuren van de samenleving legt. In de Vlaamse casus wordt ook wel eens gewezen op een extra speler: het katholieke feminisme. Een tweede onderscheid wijst meestal op de verschillen tussen het gelijkheidsfeminisme, dat uitgaat van de wezenlijke gelijkheid van mannen en vrouwen, het verschilfeminisme, waarbij wordt uitgegaan van fundamentele verschillen die evenwel niets zouden mogen afdoen aan de onderlinge gelijkwaardigheid, en tot slot het diversiteitfeminisme, dat vrouwen niet langer als een identiteitsgroep ziet, maar een relationele visie op groepsvorming hanteert. Andere belangrijke stromingen zijn het zogenaamde postfeminisme, waarbij de nadruk ligt op individuele levenskeuzes en minder op het collectieve, en het ecofeminisme, dat in grote mate focust op milieu, derde wereld en nieuwe organisatievormen zoals het internet. Zie onder meer: Barbara Leslie EPSTEIN, *The Successes and Failures [...]*; Ann BRAITHWAITE, *The personal, the political, third-wave and postfeminisms*. In: *Feminist Theory*, 3(2002)3, pp. 338-339.
- 52 Anaïs VAN ERTVELDE, 't Is nog niet in de sacoche [...], pp. 140-141.
- 53 Joyce OUTSHOORN, Op zoek naar de vrouwenbeweging in de jaren negentig. In: *Emancipatie en subcultuur. Sociale bewegingen in België en Nederland*, Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek, 2000, pp. 32-34.
- 54 Anaïs VAN ERTVELDE, 't Is nog niet in de sacoche [...], pp. 102, 140.
- 55 Leen VAN MOLLE & Eliane GUBIN, *Vrouw en politiek in België*, Tiel: Lannoo, 1998, p. 59.
- 56 Secretariaat VOK, Archief VOK, nr. 08, *Conceptnota Vrouwendag*, p. 2.
- 57 AVG, Archief Cecile Rapol, nr. 2, Notulen van de vergadering van 4 december 1986, p. 1; AVG, Archief Cecile Rapol, nr. 3, Notulen van de vergadering van 13 januari 1987, p. 3.
- 58 VOK Secretariaat, Archief VOK, Overzicht van de verschillende vrouwendagen, 09, pp. 1-2.
- 59 Maria GREVER & Berteke WAALDIJK, *Feministische openbaarheid [...]*, p. 23.